

TAPINAK-MEDENİYET İLİŞKİSİ*

Mehmet ÖZMENLİ**

ÖZET

İnsanoğlu yaratıldığı andan itibaren üretme etkinliğini mutlak surette gerçekleştirmiştir. İnsan bu yetiye sahip yaratılmıştır. Böylece medeniyetler oluşmuştur. Ayrıca insan, kendini keşfederek, medeniyeti kuvveden fiile çıkarmıştır. Yaratılışından itibaren, insanın bir inanca sahip olduğu kaynakların birçoğunda vurgulanmıştır. Çalışmamızda eski çağlardan bu yana medeniyetlerin oluşumunda dinlerin katkısının yadsınamayacak düzeyde olduğu görülmüştür. Araştırmacıların ortaya koydukları medeniyet ürünlerinin önemli bir kesiminin dinlerle doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantıları vurgulanmıştır.

Din, insanları bazılarının dediği gibi afyon gibi uyuşturmamış, aksine insanın üretken olmasına katkıda bulunmuştur. Bu doğrudan olmakla beraber dini ritüeller gerçekleştirilirken üretmek fikri doğmuş ve medeniyetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsanlık, bugün gelmiş olduğu, teknolojik ve ekonomik seviyeye birdenbire gelmemiştir, milyonlarca yıl sürdüğü tahmin edilen bir süreçten geçerek bugün ki konumuna ulaşmıştır.

Bu düzeye gelmede Zigguratlardan, Kiliselere, Sinagoglardan, Camilere kadar bütün tapınakların katkısı vardır. Bu tapınaklar birer medeniyet abideleridir. Bu abidelerin etrafında oluşan zerafet, kentleşme, konfor ve sanatın gelişimi vurgulanmıştır. Dinlerin ortak noktaları olan hoşgörü ve sevgi medeniyetlerin oluşmasına katkıda buldukları gibi bazen kendi inançlarına mensubiyet duygusu ile medeniyetlerin yıkılışına da sebebiyet vermişlerdir.

Toplamak, toplantı, toplayıcı, toplayan, kaplayan, ittifak, birlik, anlaşma gibi ulvi anlamlar yüklenen tapınakların medeniyete katkısı yadsınamayacak kadar yüksek olduğu görülmüştür. Cami-Medrese-Küllüye, Kilise-Manastırlar medeniyetlere önemli katkıda bulunan merkezler olmuştur. Bu mekânlar da ırk, soy, ayrımı olmadığı gibi tapınaklarla oluşan birçok kentte de din, ırk vb ayrımlar yoktur.

Anahtar Kelimeler: Mabet, din, yaratılış, kent, uygarlık

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, El-mek: mehmetozmenli@hotmail.com

TEMPLE- CIVILIZATION RELATIONSHIP

ABSTRACT

Mankind has achieved the action of production since he was created. Man has been created having this talent inherently. In this way, civilizations have developed. Humans having discovered themselves, brought civilization to action from being merely power. Humans who have used their wisdom also needed belief. From their existence, they have belonged to some belief. Research shows that, in the establishment of the civilizations, religions have had a considerable importance from the old ages on. The civilization instances that researchers have revealed have been shown to have either direct or indirect relationships with religions.

Belief, unlike some arguments that it anaesthetizes people, has contributed to human's productivity. In addition to this direct relation, while conducting the religious rituals, the idea of producing occurs and this causes the birth of the civilizations. The contribution of the celestial and non-celestial faiths to civilizations, therefore, is undeniable. While some of them became religions by means of direct orders and some changed into religions from people's own philosophical movements, and they have both similar features. Mankind, therefore, has not suddenly reached this technological and economic level. In contrast, he underwent a long process lasting millions of years.

It can be said that while reaching this period, ziggurats, churches, synagogues and mosques have all contributed. Those places are monuments of civilizations. The development of elegance, comfort and art around these places have been highlighted. On one hand, the tolerance and love as the common points of religions have contributed to civilization, on the other hand because of the feeling of dependence on these religions people have demolished these civilizations.

The temples having some holy meaning such as To meet, meeting, the thing which brings together, alliance, unity, agreement have a great contribution to civilization. Mosque-madrasah-kulliye, church-monastery have become important centers. Since there was no racial or religious discrimination in these places, in many cities established with these places, again, such discriminations were not confronted.

Key Words: temple, religion, creation, city, civilization.

Giriş

“Medeniyet” Arapça bir kelime olup Medine kelimesinden türetilmiş, kentlilik, şehre ait olan¹ hayattan tam faydalanarak, iyi ve rahat yaşama demektir. Türkçede medeniyet karşılığı olarak uygarlık kelimesi de kullanılmaktadır. Medeniyet kelimesinin lügat mânası kentleşmek, şehre uymak, kentli gibi ince zarif olmak, özel mânada bütün insanlar için lâzım olan hayat şekli demektir.² Güzellik, temizlik ve düzen anlamları yükleyenlerde vardır.³

¹Ferit Devellioğlu., *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 713.

²M. Ali Gökberk, *Kültür Meselesi*, Bilgi Dergisi, (13) 1959, s. 3.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Konumuzun diğer ögesi olan “din”, soyut ve yalın bir değer değildir. Din; bir çevre, kültür, atmosfer ve havadır. Mimariden mezar taşlarına, çevre düzenlemesine ve folklorla kadar her alanda kendisini hissettiren din, aynı zamanda içinde bulunduğu kültür dünyası için de bir kimlik niteliğindedir.

Tarih boyunca din-medeniyet ilişkileri dikkate değer ve üzerinde durulması icap eden tezahürler göstermiştir. Hemen hemen bütün dinlerde, din-medeniyet ilişkileri çeşitli süreçlerde az çok değişik görüntülere sahne olmuştur.⁴ Bu görüntülerin farklılık arz etmesinin temel nedenlerinin başında insan ve bulunduğu coğrafya gelmektedir.

İnsan, öbür canlılar arasında özünü erginleştirme hususunda kendi kendine yeterli değildir, iyi bir ömür sürmesi ve işlerinin doğru dürüst yürümesi için çok sayıda kimsenin mutlaka ona yardımcı olması lazımdır. Bundan dolayı filozoflar “insan 'medenî bi't-tab', yani tabiatı gereği medenidir” demişlerdir. Hem doğal hem de zorunlu olarak herkes başkalarına muhtaçtır. Bu yüzden o insanlarla iyi ilişkiler kurmak ve onları samimi surette sevmek zorundadır. Çünkü onlar onun özünü erginleştirip, insanlığını tamamlamaktadır. O da ötekilerine karşı aynı şekilde davranmaktadır. Doğal ve zorunlu olarak durum bu olunca akıllı ve ârif bir insan tek başına yaşamak yerine başkalarındaki fazileti görüp, onlarla ilişkiler içinde bulunmayı tercih etmektedir.⁵

Coğrafya ile ilgili İbn Haldun “coğrafya kaderdir” demektedir. Mukaddimesinde, insan, toprak, cemiyet, fiziki çevre, millet ve coğrafi çevre münasebetlerinde, dünyanın yapısından, yaradılışından, oluş ve en son aldığı biçimden, sahip olduğu özelliklerinden bahsederek insana, ondan kavim ve kabilelere, oradan da milletlere ve devletlere kadar detaylı açıklamalarında coğrafyanın önemini belirtmiştir. Hava ve iklim şartlarının insan ahlakı, huyu, seciyesi, mizacı, ruh yapısı ve buna bağlı olarak hal ve hareketleri üzerindeki tesirlerini incelerken geniş ve genel manada insanı, iklim şartlarına bağlı olarak toprağın mahsulü kabul eder.⁶

Medeniyetin iki önemli unsuru olan insan ve coğrafya nerede birleşince medeniyet meydana gelmiştir sorusuna Lahbabi, Volney’e istinaden medeniyeti insanların bir site içinde bir araya gelmeleri olarak tanımladıktan sonra: “medeniyet şahısları ve mülkiyetleri koruyucu, himaye edici sosyal bir halden başka bir şey değildir” diye yazmaktadır.⁷ Yani kentte bir araya gelince medeniyet oluşmaktadır demektedir. Bu düşünce kırsal insanının medeni olmadığı kanaatinin oluşmasına neden olmaktadır. Şurası bir gerçek ki, medeniyetin maddi cepheleri kentlerde meydana gelmektedir. Konumuzun mihenk taşı olan din kentlerde mükemmel mimari eserleriyle kendisini gösterir. Kırsalda mükemmel dini yapılar istisnalar olsa bile hemen hemen yok gibidir. Çünkü kentlerde insanlar daha zengindirler ve bu zenginliklerini medeniyetin önemli bir göstergesi olan binaların yapımına harcamışlardır. Doğal olarak Musevi Sinagoglarının, Hıristiyan kiliselerinin ve de İslam camilerinin en muhteşemleri hep kentlerdedir. Eskiçağın önemli kenti Horsabat’ta⁸ Ur Ziggurati⁹ ve yakınında muhteşem saray, akabinde oluşan kent, Eriha

³ Sigmund Freud, *Civilization and Its Discontent*, London, 1972, s.26.

⁴ Süleyman Uludağ, “*Din ve Medeniyet*” Köprü Dergisi, Kış, S. 81, İstanbul, 2003.

⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlak*, Kahire, 1320, s. 23.

⁶ İbn Haldun, *Mukaddime I*, Çev. Z. K. Ugan, MEB, İstanbul, 1989.

⁷ M. A. Lahbabi, *Kapalıdan Açığa (Milli Kültürler ve İnsani Medeniyet)*, Çev B. Yediyıldız, TDV, Ankara, 1996, s. 17.

⁸ Musul’un 15 km. Kuzeydoğusunda bir Irak köyü.

⁹ MÖ 3000’lerde Mezopotamya’da inşa edildiği düşünülen "Ziggurat"lar dini mimari eserlerinin bilinen ilk örneklerindedir. Tanrı’nın evini inşa edip Tanrı’ya hoşnut bırakmak ve böylelikle hayat kaynağı olan suya kavuşmak isteyen Sümerler, Babiller ve Asurlular tabandan başlayarak tepeye doğru kat kat yükselen, giderek küçülen teraslardan oluşmuştur. Zirvesinde bir tapınak bulunan ve yanlarında bir merdiven sistemi yer alan kademeli kuleler olarak üstü açık ve dört köşeli tapınaklar olan zigguratları kullanmışlardır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

(Jericho)¹⁰ da kurulduğuna inanılan ilk sinagog¹¹, Antakya şehri ve Saint Pierre Kilisesi, Şam ve Emeviye Camii önemli kentlerin oluşumunda rol alan tapınaklardır.

Kentin medeniyet merkezi olduğu düşüncesinin aksini savunanlarda elbette ki mevcuttur. İlkel ve bedevî, göçebe kavimler de kentlerde oturmasalar ve yerleşik hayat sürmeseler bile medenidirler. Çünkü onlar da toplum halinde yaşamakta, yardımlaşarak birbirinin ihtiyaçlarını gidermektedirler.¹² Yani şehrin dışında da, medeniyetin iç hayatını teşkil eden, bir toplum yaşayışı, manevi bir hayat, şeref duygusu, ahlâkîlik gibi değerlere sahiptirler. Bu anlamda göçebelerin, Bağdat ya da İstanbul sakinlerinin birçoğundan daha medeni olmaları olanaklıdır.

Hem kentlinin hem de göçebe ya da bedevinin hayatına önemli ölçüde yön veren din, toplumsal hayatın devamını sağlayan en büyük toplumsal güçlerden birisidir. Gündelik hayatımız, varoluş nedenlerini kutsal kitaplardan alan bir takım kurallarla, gelenek göreneklerle, ibadet şekilleriyle çevrili durumdadır. Özellikle ibadetlerin icra edildiği mekânlar sanatsal zevki ifade ederken yaşamın bütün katmanlarına da yön vermektedir.

Mabetlerin önemini vurgulayan kadim Yunan filozofu Mestrius Plutarchus(M 46 - 120?)*"Dünyayı geziniz, dolaşınız, medeniyetsiz, kentsiz, duvarsız insan topluluğu görebilirsiniz ama mabetsiz ve mabutsuz insan topluluğu göremezsiniz"*der.¹³

Bergson'un dediği gibi; *"Geçmişte bulunduğu gibi bugün de ilimsiz, sanatsız, felsefesiz toplumlar bulunacaktır. Fakat dinsiz bir toplum asla"*.¹⁴

Bu düşünürler insanın en önemli ihtiyacını vurgulamışlardır. İnsan ruh ve bedenden meydana gelmiş bir varlıktır ve bunların kendine özgü bazı ihtiyaçları vardır. Sağlıklı bir yaşam için beden beslenme, barınma, korunma gibi ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Bedeni ihtiyaçları karşılamak nasıl yaşamın bir gereği ise, manevi varlığının devamı da ruhsal ihtiyaçların karşılanmasına bağlıdır. Çünkü insanın sevme, sevilme, bağlanma, güvenme, sığınma, korunma, ait olma gibi ruhsal ihtiyaçları vardır. Her insanda bulunan ruhsal ihtiyaçlardan biri de doğuştan gelen "inanma" ihtiyacıdır.

Medeniyetlerin kalbinde, zihniyet alanında, onların hem geçmişi, hem de şimdisi olan din en güçlü hattı meydana getirir.¹⁵ Örneğin Hint'te tüm eylemler, biçim ve doğrulamalarını akıl yürütmeden değil de, dinsel hayattan alırlar. Din toplumların değer yargılarının belirleyicisi durumundadır.

Her medeniyet bir değerler sistemidir. İnsan; inanan, düşünen ve tesir eden bir varlık olduğu için, bütün medeniyetlerin temelinde bir inanış, düşünce ve hareket sistemi vardır.¹⁶ Burada maddi kültürle manevi kültürün birbiriyle olan ilişkilerine dikkat çekilmektedir.

Kültür bir toplumun değerler bütünüdür ve medeniyetin de ilk ayağı olarak kabul edilmektedir. Kültürü etkileyen, değiştiren ve ona süreklilik kazandıran en temel unsurlardan biri "din"dir.¹⁷

¹⁰Filistin Ulusal Yönetimi'nin Batı Şeria bölümünde Ürdün Nehri yanında yer alan eski bir yerleşim yeridir.

¹¹Musevi ibadet evi, ferman ve beratlarla genellikle Sinavi, Türkçe sözlüklerde ise Sinagog veya Havra sözcüğü ile anılmaktadır.

¹²İ. Haldun, *Mukaddime I*, s. 100.

¹³M. Güven, *Bir Kültür Unsuru Olarak Din*, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1 (1), 2012, s. 935.

¹⁴H. Bergson, *Les Deux Sources de La Morale et de la Religion*, Paris. 1948.

¹⁵F. Braudel, *Uygurlukların Grameri*, Çev. M. A. Kılıçbay, İmge, Ankara, 1996, s. 46.

¹⁶H. Ziya Ülken, *Medeniyetimizin Değerler Sistemi*, Türk Düşüncesi Mecmuası, 1, 1953, s. 13.

¹⁷M. Korlaeçi, *Din-Kültür İlişkisi*, Felsefe Dünyası (VIII), 1993, 35 vd.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Eski ve Orta Çağ dönemlerinde birçok medeniyet bir dine dayanmaktadır. Uzak Doğu (Çin) medeniyeti Konfüçyüs'e ve Budizm'e; Hint Medeniyeti Brahmanizm ve Hinduizm'e; Yunan-Roma medeniyeti politeizme; Avrupa Medeniyeti Hıristiyanlığa; İslâm Medeniyeti varlık ve eserini önemli ölçüde İslâmlığa borçludurlar.¹⁸

Herhangi bir medeniyetin -günün birinde- yeryüzünden silinse bile, kurduğu binalar, yaptığı eşyalar vasıtasıyla onun bir zamanlar nasıl bir inanç, düşünce ve hareket sistemine sahip olduğunu anlamamız mümkündür.¹⁹

1. Medeniyetler ve İnsanlığa Katkıları

Medeniyet-kent hayatı, yazı, kanun, matematik; Nil, Dicle, Fırat, İndus vb. büyük nehir vadilerinde doğmuştur. Bilindiği gibi tüm medeniyetlerin kendine özgü idealizmi vardır. Her medeniyetin gücü ilham kaynaklarından beslendiği ölçüdedir. Medeniyetlerin insanlığa getirdiği birtakım müspet ya da menfi katkıları inkâr edilemez. Roma medeniyetinin insanlığa katkısı din, Çin medeniyeti faydacı anlayış, Hint medeniyeti de metafizik ve tasavvufi hayat, Avrupa medeniyetinin katkısı ise ideolojidir.

Gök kubbe idealizmine güç veren sinerjik etki beraberinde Mezopotamya medeniyetini oluşturmaktadır. Mezopotamya medeniyetine 'hayranlık' kazandıran gökyüzünün ihtişamıdır. Toprağın o derin çekiciliği ise Mısır'a bir başka medeniyet kazandırmıştır. Mısır toprağın derinliklerine dalarak korku duygusuna kapılmış, oradan yeryüzüne egemen olmaya yönelmiştir.²⁰

Çok İlahlı Roma, Hıristiyanları yok etmek için önce çarmıha germiş veya çivileyip yakmıştır. Ancak, sonunda yenilen Hıristiyanlar değil, Roma olmuştur.

İslâm dünyası, dünyanın en eski uygar insan ve halklar kavşağı olan Yakındoğu'yu ele geçirmiş, burada asırlarca oluşmuş medeniyetlerden yararlanmış, yeni ve özgün medeniyet meydana getirmiştir.

Medeniyetler, yaşayan bütün canlılar gibi zamanla değişmektedirler. Bu değişimler her medeniyette farklı ritimlerle gerçekleşmektedir.²¹ Bu değişimde dinin olumlu etkisi olduğu kadar olumsuz etkileri de vardır. değişimle birlikte gelişmeye sağlamıştır. Ancak, bazen değişime direnen kurumlarla da karşılaşmaktadır. Bazı zaman dilimlerinde bu açıkça görülmüştür. Batının Ortaçağ karanlığı önemli bir örnektir.

2. Din-Medeniyet İlişkisi

Medeniyetin oluşmasında dinin katkısı nedir? Sorusuna farklı bilim dalları, din olgusuna bakışları doğrultusunda cevap aramışlardır. Her bilim dalı dine farklı bir pencereden baktığı için de sorunun doğru cevabı her bilim dalına göre değişiklik göstermiştir. Örneğin dinler tarihi açısından "din, bir cemaatin sahip olduğu, kutsal kitap, peygamber veya kurucu, Tanrı kavramını da genellikle içinde bulunduran, inanç sistemi ve bu sisteme bağlı olarak yaptığı ibadet, yerine getirmeye çalıştığı ahlâki kurallar bütünüdür". İslâm'a göre ise din, "akıl sahibi şuurulu insanları, kendi irade ve arzularıyla hayırlı olan şeylere sevk eden ilâhi bir kanundur"²²

¹⁸Peyami Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, İstanbul, 1978, s. 115.

¹⁹Ülken, *a.g.e.*, s. 13.

²⁰Mısır'da "Artı değer" olgusu ve akabinde sınıfsal yapı oluşmuştur. Yani aristokrat ve kölelik meydana gelmiştir. Bu da kanaatimizce medeniyetin olumsuz yüzü olarak karşımıza çıkmaktadır. Evet belki zenginlik olmakta, sanat, bilim olmakta ama insan onuru yıkılıp özgürlük ortadan kaldırılmaktadır.

²¹Aslıhan Nakiboğlu, "Uygarlıkların Gramerine Karşılaştırmalı İktisadi Perspektiften Bakış", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 9/4, (ss. 839-875), Bahar, Ankara, 2014, s. 845.

²²G. Tümer - A. Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak, Ankara, 1997, s. 8.

Dinler insan hayatının önemli bir parçası olduğuna göre, dinlerin hayatı algılamasını anlamaya çalışmak gerekmektedir. Hint inançlarının hayata bakışı: “Yaşamak: düşündürmektir” ya da “yaşamak, kendine ve başkalarına faydalı olmaktır, faziletli olmaktır.” (Vedalar)

Budizm, dinin ötesinde bir “felsefe” ve “yaşama biçimidir”. Bir felsefedir çünkü sevgi ve umut anlamları taşır. Budizm, bir taraftan ahlaki yaşama rehberlik ederken bir yandan da, insanın eylem ve düşüncelerinin farkında olmasını ve gerçek mutluluğa ulaşmasını sağlamaktadır.²³ Burada uyar olmanın en önemli prensibi insanın kendinin farkında olmasıdır.

Semavi olduğu ilahiyatçılar tarafından belirtilen Museviliğin kutsal kitabı ile medeniyet bağlantısına bir örnek verecek olursak; Yahuda Kralı Ahaz, 2700 yıl önce hassas bir güneş saati yapmıştı. Oğlu Hezekiel ölümcül bir hastalığa yakalandığında, Tanrı, peygamberi İşıya’yı, güneş saati üzerindeki gölgeyi on derece geriye çekip bir mucize gerçekleştirmesi için yollayarak Yahuda Kralı’nı sevindirmişti. Eski Ahit’in İkinci Krallar Kitabı’nda ve İşıya Kitabı’nda bu mucizeden söz edilmektedir.²⁴ Yahuda Kralı Ahaz, bu güneş saatini yapan ilk insanlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu saat 16. yüzyıla kadar duvar saatlerinin doğruluğunu ispat için kullanılmaya devam etmiştir. İlahının din olduğunu Eski Ahit belirtmektedir (Krallar: 20; 8-11 ayetler).

Bilgi, bilimsel araştırmaların bir verisidir ve insan hayatını daha çok kolaylaştırmak, yeni teknolojik ürünler ve yeni teknolojiler üretmek için bir unsurdur. Yukarıda verilen rivayet de dinin bilginin oluşmasındaki katkısı vurgulanmıştır.

Ortaçağın aktif inanç sistemi olan Hıristiyanlığın bilime verdiği değer papazlar tarafından çokta anlaşılamadığı bilinse de bunun tam tersi olarak faaliyet gösteren Hıristiyan düşünürlerde olmuştur. Şöyle ki, Roma İmparatorluğunun Miladi 312 tarihinde Hıristiyanlığı kabulü ve resmi din olarak benimsemesi ile Avrupa kıtasında bilim papazların tekeline girmiştir. Bilim Yunan pagan anlayışı ile özdeş hale getirilip reddedilmiş,²⁵ az bir kesim ise farklı bir bakış ile “Tanrı evreni yaratmış ve evren de iyi olduğuna göre, bilim yoluyla O’nun eserini incelemek”²⁶ gerektiğini vurgulamışlardır. İkinci görüşü benimseyenlerden hareketle doğaya ilgi duyan bilim insanları özellikle Ortaçağ’ın sonlarına doğru ortaya çıkmışlardır. Bunlardan batının yetiştirdiği önemli bir isim olan Grosseteste, fiziğin en temel alanı olan optik üzerinde yaptığı çalışmalardan bahsederken ışığın “yaratılan ilk madde” nin “ilk şekli” olduğuna inandığını vurgulamaktadır. Bunu da Kutsal kitabın ilk bölümü Tekvin’deki “Allah nur olsun dedi” ayetinden esinlenerek bilimsel bir veriye ulaşması olarak değerlendirmiştir. İbn el-Heysen’in eserinden de önemli ölçüde yararlanmışır.²⁷ Hıristiyan Avrupa’nın, gelenekseli ortadan kaldırıp Rönesans’ı gerçekleştirdiği tarih XI. ve XII. yüzyıldır. Bu yüzyıllarda bilim ve felsefe eksenli Rönesans, Avrupa’nın sonraki sanat ve edebiyat ağırlıklı Rönesansını meydana getirecektir. İspanya’nın Toledo kentinde çevirmenler Arapça eserleri Latinceye çevirerek bu gelişmeye önemli katkılarda bulunmuşlardır.²⁸

Süleyman Ateş Kur’an’ın ilme verdiği önemi şu ifadelerle belirtmektedir: “Kur’an’ın ilme verdiği değer, her türlü takdirin üstündedir. Kur’an’ın inen ilk ayeti, oku emriyle başlar; okumanın vasıtası olan kalemden, öğretimden söz eder. Kur’an-ı Kerim ilmi nur, cahilliği karanlık; âlimi görür, cahili kör kabul eder. ‘Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu, ancak akıl sahipleri ibret alır’ (Zümer, 9), ‘Allah’tan, ancak âlim kulları lâyıkiyle korkar’ (Fatır, 28) gibi ayetleriyle dinin gerçek manasını, Allah’ın kudret ve azametini ancak bilginlerin gereği gibi anlayacağını ifade etmekte,

²³B. White, *A Five Minute to Inroduction to Budism*, 1993, s. 22, <http://www.budha.net>. 22.01.2014.

²⁴J.Lenihan, *Bilim İş Başında*, Çev. B. Bıçakçı, TÜBİTAK, İstanbul, 2005, s. 140.

²⁵Yunanlıların Tanrıtanımazlık ve günü gün etme felsefeleri Hıristiyan din mensuplarının tavrını belirlemede etkin olmuştur.

²⁶C. A., Ronan, *Bilim Tarihi*, Çev. Ekmeleddin İhsanoğlu-F. Günergun, Tübitak, Ankara, 2005, s. 279.

²⁷Ronan, *a.g.e.*, s. 284.

²⁸Muammer Gül, *Ortaçağ Avrupa Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İkinci Baskı, İstanbul 2012, s. 138.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

‘bilmiyorsanız, bilenlerden sorun’ (Nahl, 43) ayeti ile de, her şeyi ehkinden, bileninden sorup öğrenmeyi öngörmektedir. İslam’ın üstün gördüğü, değer verdiği ilim, sadece din ilmi değil, mutlak ilimdir. İlimin her çeşidi, özellikle müspet ilimdir. Hz. Peygamber, ilmi, Müslüman’ın yitiği saymakta, nerede bulursa almasını, Çin’de dahi olsa, gidip öğrenmesini emretmektedir. Kur’an-ı Kerim, her vesileyle insanın gözünü kâinata, tabiata çevirmekte, tabiat varlıklarının yaratılışını, bu yaratılıştaki ince ilim, hikmet ve sanatı araştırmaya davet etmektedir.”²⁹

İslam’ın bilime verdiği önemi destekleyecek örnekler mevcuttur. Kordoba’da (İspanya) 40.000 ciltlik kütüphane, Bağdat’ta Hikmet Evi, Kahire’de eğitim merkezlerinin açılması, Nizamiye medreseleri önemli örneklerdir. İslâm âlimlerinden örnek verecek olursak; El-Harezmi, Batlamyus ve Hint astronomi cetvellerine (siddhanta) dayanarak ilk İslam astronomi cetveli Zic el-Sindhind’i hazırlamıştır.³⁰ El-Harezmi’nin İslam inancına sahip biri olarak iki farklı medeniyetten yararlanmış olduğu görülmektedir. Yine astronomi bilgini el-Battani, yıldızların ilahi özelliğine inanan Sabii inancına mensuptur. En önemli eseri Kitab el-Zic’dir.³¹ İslam önderlerinin hoşgörüsü ile İslam coğrafyasında yaşamış ve bilimi ile insanlığa ışık olmuştur. Burada da iki inancın medeniyete katkıları açıkça görülmektedir. Tıp ilminin yanında iyi bir filozof olan İbn Sina, felsefesinin büyük bir kısmını Kur’an’ın ve Aristoteles’in etkisinde ortaya koymuştur.

Kimyanın ilk bilinen şekli olan "bilim-sanat-büyü" karışımı olan Simya yazmalarında astrolojik işaretler ile metaller arasındaki ilişki kurulmuştur. Yani Güneş’in işareti altın, Ay’ın gümüş, Merkür’ün civa ve Venüs’ü bakır temsil etmekteydi. Simya, ruhu ve kozmosu içine alan bir bilim olarak ilham kaynağı mistisizmdir.³² el-Biruni ve İbn Sina bu konunun önemli simalarıdır.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden hareketle hiçbir medeniyetin saf olmadığı ve hepsini birer sentez olduğu görülmektedir. Bugünkü Avrupa Medeniyeti Grek ve Latin medeniyetinin terkididir.³³ Yunan ve Latin kültürü ile Hıristiyanlık felsefesi işlenerek, reform ve Rönesans gibi büyük uyanışlardan geçerek bugünkü Batı uygarlığı doğmuştur.³⁴ Batı medeniyetinin esas unsurları; ilim, onun hayata uygulanmasından ibaret olan teknik, insan haklarını teminat altına alan hukuk ve hürriyettir.³⁵ İslamiyet, dünya tarihinde hem kendi hesabına büyük bir medeniyet olarak, hem de eski çağ medeniyetleriyle modern dünyada oluşmaya başlayan medeniyetler arasında aracı olarak önemli rol oynamıştır.³⁶ Bunun delilleri Hikmet Evleri’nde eski çağ düşünürlerinin eserlerinin tercümelerinin yapılmış olmasıdır.

3. Tapınaklar ve Medeniyet

Yukarıda birkaç örnekle belirttiğimiz gibi tapınakların gelişmelere katkıları oldukça yüksektir. Sümer-Babil ilahlar meclisinin başı “an” ya da “anu” adı verilen yaratıcıdır. Putu ve heykeli yoktur. Mekânı gök kubbenin en üst katındadır. İlahların tümü ona saygı duyar ve onu ziyaret ederler. Tapınağının Uruk’taki adı E-an-na (Gök Evi) dir.³⁷ İşte bu Gök Evler (kule

²⁹Süleyman Ateş, *İslama İtirazlar ve Kur’an-ı Kerim’den Cevaplar*, Yeni Ufuk Neşriyatçılık, Ankara, 1971, s. 212.

³⁰Ronan, *a.g.e.*, s. 230; Demirci, İbn Nedim’e istinaden Halife Mansur döneminde Hind’den alimlerin geldiğini ve beraberlerinde Sind-Hind ve Erkund gibi kitapları getirdiklerini belirtmektedir. Bu eserlerin ilk tercümelemleri İbrahim el-Fezari tarafından yapılmıştır. Mustafa Demirci, *Beytü’l-Hikme*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 45.

³¹Ronan, *a.g.e.*, s. 234.

³²Ronan, *a.g.e.*, s. 264.

³³Safa, *a.g.e.*, s. 210.

³⁴Kadri Kaplan, *Türk Kültürü ve Gençliğin Ulusal ve Çağdaş Eğitim ve Halkevleri*. (7), 1973, s. 77-81; Kaplan, Rönesans ve Reform’un oluşumunda doğunun katkısını atlamıştır. Bilindiği üzere doğunun düşünce yapısından teknolojik bilgilerine kadar batı yararlanmıştır.

³⁵Mümtaz Turhan, *Garpluşmanın Neresindeyiz?*, İstanbul, 1980, s. 76.

³⁶Ronan, *a.g.e.*, s. 223.

³⁷M. Eliade, *Die religionen und das Heilige*, Salzburg, 1954, s. 92-94.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

tapınaklar)³⁸ Zigguratlardır ve bilim merkezleri halindedirler. Örneğin: Sümerlerde Kızıl Tapınak'ta tapınağın gelirlerinin tutulduğu birçok tablete rastlanmıştır. Bu tabletler ideogram denilen yazı tekniği ile yazılmışlardır. Sayı ile kayıtlar yapıldığı yine bu tabletlerden anlaşılmaktadır. Tabletler ve küp-mühürler büyük bir sanat ve zevkin varlığının kanıtları gibidirler.³⁹ Sonraki çivi yazısının temellerini meydana getirmiş olması olasıdır. Zigguratlar ibadethane olmasının yanında eğitim kurumu, gözlem evi özellikleri ile din-medeniyet ilişkisinin bariz örneğini teşkil etmektedir.

Diğer dinlerin aksine belirgin bir yapı tarzına sahip olmayan Musevilerin ibadet mekânları olan sinagogların mimarisi yapıldıkları yere ve döneme göre farklılık gösterir. Sinagogların genelde üç boyutlu süslemeleri, heykelleri ve resimleri bulunmaz. İslamiyet'te ki camilerde Mekke'ye yönelimin bir benzeri de sinagoglarda bulunmaktadır. Tüm sinagoglar (karışık bir yapının parçaları da olsalar) Kudüs'e değil doğu yönüne bakar buna İbranice'de mizrah adı verilir.

Süleyman Mabedi'nin M.Ö. 586'da⁴⁰ yıkılışından sonra, Bâbil sürgünü esnasında Sinagog, halkın ibadet edebileceği bir kurum haline gelmiştir. Süleyman Mabedi'nin M.S. 70'de, Roma İmparatoru Titus tarafından ikinci defa yıkılışını takip eden süre içerisinde Sinagog, iyice yerleşmiş, bağımsız bir kurum haline gelmiştir. Kudüs'ün Yahudilerin elinden alınışını takip eden yıllarda, Yahudi toplumunun müşterek hayatının merkezi haline geldiğinden önemi daha da artmıştır.

Semavi olarak kabul edilen dinlerin mabetlerinden biri de kilisedir. Kilise, kelime olarak Yunanca Ekklesia (Latince Ecclesia) kelimesinden gelmiştir. Ekklesia kelimesi dini anlamda kullanılmaya başlamadan önce yasal olarak sivil haklar toplantısını (meclisi) ifade etmek için kullanılmıştır. Yunancada Ekklesia kelimesinin, özel davetiyeli toplantı (meclis), özel iş veya bir amaç için toplumun dışına çağırılmış topluluk anlamında kullanılmakta olduğu görülür. Ekklesia, aynı zamanda Eski Yunanistan'da bir şehirde yaşayan vatandaşların meclisine (Halk Meclisine) verilen bir addır. Kilisenin bir birlik olarak kabul edilmesinden bahsedilirken birliği sağlayan unsurlardan birinin de bütün inanlıların İsa'nın bedeni, İsa'nın da bu bedenin başı olduğu ifade edilmiştir⁴¹. Kilise, Ortaçağ'a damgasını olumsuz anlamda vuran bir dini⁴² kurum özelliği taşımaktadır. İnançlar akla değer verirken kilise dini haline gelen Hıristiyanlık ise akli neredeyse saf dışı bırakmıştır. Öyle ki, Eski Yunan düşünürlerinin eserleri Avrupa'nın birçok ülkesinde yasaklanmıştır. XIII. yüzyıl kiliseden artık kopmanın gerekliliğine inanan düşünürlerin varlıklarının olduğu bir yüzyıldır. Örneğin; İskoçyalı Duns Scotus, tecrübeyi ve bilimsel muhakemeyi teolojiden ayırarak bilim adamının bilgiye ulaşmak için insanın içindeki bilgilenme duygusunu harekete geçirmekle mümkün olacağını belirtmektedir. Bu süreç Avrupa'da Yeniçağı doğuracaktır. Hıristiyanlık'ın ibadethanelerinden olan Katedraller gösterişli, büyük ve tamamlanması uzun yıllar sürmüş yapılarıdır.

³⁸ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, Kabcacı, İstanbul, 1999, s. 348.

³⁹V. G. Childe, *Doğu'nun Prehistoryası*, TTK, Ankara, 2010, s. 121.

⁴⁰Tarih öncesi Yahudilikte, bir nevi ibadet ve kurban (korbanot) merkezi haline gelmiştir. MÖ 10. yüzyılda tamamlanmış, MÖ 586 yılında Babilliler tarafından yıkılmıştır. Eski Ahit'te, tapınağın yapımına Kral Süleyman'ın denetiminde, İsrailoğulları'nın Mısırdan çıkışlarının, 480. yılında başlanılıp; 13 yılda tamamlandığı anlatılmaktadır. Tüm aramalara rağmen bu ilk tapınağa ait kalıntılara ulaşılamamıştır. Sadece civarındaki sunaklara ait olduğu düşünülen havuz kalıntıları bulunmuştur.

⁴¹İsmet Eşmeli, "Hıristiyanlık Tarihinde Kilise Ve 'Kilise' İçin Kullanılan Metaforlar", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 9/5, Bahar, (ss. 953-966), Ankara., 2014, s. 955.

⁴²Hız. İsa'dan hemen sonra başlayan Hıristiyanlık üzerindeki tartışmaların ana kaynağı ilk zamanlar ortaya çıkan İncil nüshalarının çokluğu. Bu da kilise dini olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Cami sözcüğünün Arapçadaki karşılığı, kişinin (Allah'ın önünde) secdeye geldiği yer anlamındaki 'mescit'tir.⁴³ Son ilahi din olarak Müslümanlar tarafından kabul edilen Müslümanlıkta ibadethaneler büyük kubbeleri, minareleri, geniş avluları, geometrik şekillerle, tekrarlanan desenlerle çizilmiş parlak renkli işlemeleri ve hep Mekke'ye bakan mihraplarıyla camilerdir. Camilerde iç güzelliğe, dış görünümünden daha fazla önem verilmiştir. Tevhit (Allah'ın birliği) inancı nedeniyle iç mekânlardaki işlemlerde insan, hayvan, ateş, gibi Allah'a ortak koşulabilecek tüm objelerden kaçınılmıştır. Cami, istisnasız bir şekilde her zaman bütün İslam dünyası kentlerinde merkezdeki yerini almaktadır. Cami, sadece ibadet maksadı ile toplanılan yer değil aynı zamanda toplumsal faaliyetler için de bir araya gelinen yerdir. Hicri üçüncü yüzyıla gelindiğinde cami, Müslümanların düşüncelerini tartıştıkları, âlimlerin etrafında oluşan genç talebelere ilimlerini öğrettikleri bir kurum niteliğindedir.⁴⁴Bu çalışmalar sonucunda fıkıh, kelim, tefsir, hadis, siyer alanlarında birçok eserin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Camiler Türk-İslam yaşayış ve inancının ortak ürünü olan külliyelerin birer parçalarıdır. Bu külliyeler, ilk el yazması Kur'an-ı Kerim'in yazılıp okunduğu, ilk İslamî eserlerin vücuda getirildiği, din bilginlerinin (öğrenci ve hocaların) yetiştirildiği, halkın bilinçlendirildiği kültür ve uygarlık merkezleridir⁴⁵.

Mimari ve bilim birlikteliğini özellikle İslam'ın tapınağı olan Cami ve eklentilerindeki yapılarda net bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Buna örnek olarak: XX. yüzyılın tespit ettiği bir bilim olan Kristalografi, yani mineralojinin bir dalı olan, minerallerin şekillerini ve içyapılarını inceleyen bilimin Türk mimari eserlerinde ki varlığı bilim insanlarının iddiaları arasındadır. Türk-İslam dünyası, eserlerinde bu bilimin ortaya koyduğu verileri sanatlarına aksettirmişlerdir. Prof. Hudu Memmedov'un tespitlerini birçok sanat eserinde inceleyen bilim insanları bu bilimin taş, çiniye ve ağaca işlendiğini ortaya koymuşlardır.

Silisyum dioksitin kristal yapısının tasvirleri Azerbaycan'da bulunan Ortaçağ'ın önemli kenti Berde'de 1332 tarihli bir türbede motif olarak işlendiğini Hudu Memmedov tespit etmiştir⁴⁶. Benzer motiflerin Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar birçok eserde olduğu bilim insanlarının tarafından belirtilmektedir. Özellikle altıgen olarak işlenen motifler dikkatli araştırmacıların gözünden kaçmamıştır. Anı kentinde bulunan Selçuklu Sarayının giriş kapısının üzerindeki altıgen motifli kristalografik desenler, yine Mardin Artuklu eseri olan Şehidiye Medresesi, Osmanlı eseri olan Bursa'daki Yeşil Türbedeki mezarların taban kısımlarındaki çini bezemeler birkaç örnektir.

Beşgenlerle düzen oluşturulmayacağına uzun süre inanan batılılara inat, XIV. yüzyılda Niğde Sungur Bey Camii kapısı ve minberindeki künde kari tekniği ile yapılmış geometrik sedef kakmalar⁴⁷, 1312 de yapılan Birgi Ulu Camii minberi, Bünyan Ulu Camii portalındaki detaylar, bu geometrik şekillerle yapılmıştır.

Erzurum'da bulunan Emir Saltuk Kümbeti (XII. yy) aynı zamanda bir mescittir. Kesme taştan yapılmış olan bu kümbet sekizgen gövdeli, yüksek kasnaklı ve üzeri kubbe ile konik karışımı basık bir külahla örtülüdür. İki renkli kesme taştan yapılan kümbetin üçgen alınlıklarında, yuvarlak kemerli kasnak nişlerinde Orta Asya takvimlerinde görülen burç figürlerini andıran boğa, yılan, yaras, kartal gibi hayvan kabartmaları bulunmaktadır. Asya'dan Anadolu'ya kadar birçok eserde

⁴³Hilmi Yavuz, *İslam'ın Zihin Tarihi*, Der: Halit Yıldırım, İstanbul, 2010, s. 12.

⁴⁴Demirci, Beytü'l-Hikme, s. 28.

⁴⁵Cengiz Alyılmaz, "Kırgızistan'daki Arap Harfli Yazıtlar Üzerine", Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, (ss. 185-209) 4/8, Sonbahar, Ankara, 2009, s.194.

⁴⁶Hacali Necefoğlu-Azize Necefoğlu, "Batman ve Yöresi Anıtlarında Kristalografik Motifler", Batman Universty Journal of Sciences , Vol., 1, No. 1, 2012, (577-589), s. 580.

⁴⁷ Oktay Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı*, MEB, 1977, Ankara, s. 66,

burçlar işlenmiştir. Özellikle Oniki Hayvanlı Türk⁴⁸ takvimini çağrıştıran motifler ağırlıktadır. Astrololojinin dini yapılarda varlığının kanıtlarıdır.

İslam kentlerinin iskân yerlerini oluşturan mahalleler oluşum tarzları, mimarîleri, yerleşme düzenleri, nüfus yapıları, meskûn olan insanların karakterleri gibi özellikler bakımından oldukça önemli bölümlerdir.⁴⁹ İslamiyet'in ilk devirlerinde, ilim tahsili ekseriya camilerde yapılmaktaydı. Cami, külliye tarzı yapılaşmanın da bir parçasıdır. Külliye içinde şifahane, medrese ve daha birçok birim var olduğu düşünüldüğünde medeniyete İslâm'ın ve onun mabedi olan Cami'nin katkısı ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Medeniyet bir bütündür, uzun bir sürecin ve birikimin ürünüdür. İnsanlığın başlangıcından beri akıp gelen bu görkemli ırmak, belirli bir coğrafyanın, topluluğun veya kültürün malı değil, insanlığın ortak çabasının, alın terinin ve zihin gücünün ürünüdür.

Mezopotamya'dan kalkan medeniyet kervanı, Mısır, Akdeniz çevresi, İran ve Hindistan üzerinden dönüp Anadolu'ya gelmiş, oradan da Yunan adalarına geçmiştir. Büyük İskender'in Hindistan seferi ile yeni bir sentez oluşturan Doğu ve Batı düşünceleri, Helenistik dönem boyunca egemenliğini sürdürmüştür. Daha sonra Yahudi ve Hıristiyan geleneğinin de katılımıyla zenginleşerek İslam dünyasına intikal etmiştir.

Tek tanrıcı iki büyük dinin (Yahudilik ve Hıristiyanlık) dayandığı temel ilkeleri sürdürmeyi amaçlayan İslam dini, geleneksel "hikmet" prensibinden hareketle, mensubu bulunan Müslümanları, insanlığın bütün evrensel mirasına sahip çıkmaya teşvik etmiştir. Bu temel esriyle yola koyulan Müslümanlar, VIII. yüzyıldan itibaren Antik dünyanın bilim ve düşünce mahsullerini İslam dünyasının ortak bilim ve kültür dili olan Arapçaya aktarmışlardır. Böylece oluşan özgün İslam bilim ve düşüncesine dayalı olarak geliştirilmiş bulunan yeni medeniyet anlayışı, uzun asırlar sürüp giden evrensel medeniyet kervanının öncü gücü olmuştur.

Medeni toplumlardaki dayanışma, mülkiyete, işbölümüne ve farklılaşmaya dayalı olsa bile, özünde, tüm dayanışma türlerinde olduğu gibi "Öteki"ne karşı olmayı içerir. Ötekine karşı olmak ise savaşların varlık sebebidir.

Medeniyet, özü itibariyle düşmanlığa, çatışmaya, yıkmaya, yakmaya ve öldürmeye karşıdır. Çirkinin değil, güzelin; kötünün değil, iyinin; karanlığın değil, aydınlığın yanındadır. Bütün dinlerin ve özellikle de kitaplı ya da diğer bir ifade ile ilahi olarak kabul edilen dinlerin genel prensipleri de ayrışmayı değil bütünleşmeyi emretmektedir. Tapınaklar/Mabetlerin anlamları birlikte olma demektir. Mabetlerdeki işlemler insan ruhunun taş, renge, ağaca, motife yansımalarıdır. Yaratıcısına yaklaşmaya çalışan insan yüreğinden zihnine, zihninden ellerine, ellerinden de taş, ağaca, cama, seramiğe medeniyet işlemişlerdir.

Tapınak yalnızca dinin merkezi değil, iktisadi hayatın da merkezidir. Beytü'l-Mal Ortaçağ'ın önemli kentlerinden Berde'de bulunan Berde mescidinde toplanmaktadır. Bu nedenle kem iç ticari hareketlilik hem de dış ticaretin canlı olduğu yer bu mescit çevresinde bulunmaktadır⁵⁰. Tapınağın bu çoğul fonksiyonu sebebi ile devletin siyasi ve idari mekanizmasının da dinden etkilenmesi, daha doğru bir ifade ile söz konusu mekanizmanın kendisine kaynak olarak dini göstermesi kaçınılmazdır.

⁴⁸ Osman Turan, güneş yılına göre tanzim edildiğini belirttiği bu takvimin asırlarca ve bütün Türk coğrafyalarında kullanıldığını belirtmiştir. Osman Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, Ötüken Yay., İstanbul, 2009, s. 34.

⁴⁹Yakub el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, Cilt I, Beyrut., 1977, s. 571.

⁵⁰Mehmet Özmenli, "Orta Çağ'da Bir Uygarlık Kenti Berde (Berza'a)", *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol, 6, No, 2, 2014, (157-176), s. 61.

Bu gün karşı karşıya bulunduğumuz durumun, dinlerin, mezheplerin savaşına tanık olacak bir zamanı yaşayacak durumda olduğumuz görülmektedir. Geçmiş yüzyıllarla kıyaslanamayacak derecede vahim olduğunu ve tedbir alınmadığı takdirde yani din ve mezhep savaşlarına engel olunmadığı takdirde felaketin bütünüyle dünyayı etkileyecek boyutlara ulaşacağını sağduyu sahibi bilim insanları görebilmektedir. Ancak küresel güçler ve siyasi anlayışlar bu tehlikeyi ya görmüyorlar ya da görmezden gelmektedirler. Öncelikli olarak ibadethaneler savaş çığırkanlığı yapılan yer olmaktan çıkarılıp yeniden bilime ve medeniyete katkı sağlayacak konuma ulaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- ALYILMAZ, Cengiz, "Kırgızistan'daki Arap Harfli Yazıtlar Üzerine", Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, Volume 4/8 Sonbahar, 2009, (185-209). Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.948>
- ASLANAPA, Oktay, Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı, MEB, 1977, Ankara.
- ATEŞ, Süleyman, İslama İtirazlar ve Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar, Yeni Ufuk Neşriyatçılık, Ankara, 1971.
- BERGSON, Henri, Les Deux Sources de La Morale et de la Religion, Paris. 1948.
- BRAUDEL, Fernand, Uygarlıkların Grameri, Çev. M. A. Kılıçbay, İmge, Ankara, 1996.
- CHİLDE, V. Gordon, Doğu'nun Prehistoryası, TTK, Ankara, 2010.
- DEMİRCİ, Mustafa, Beytü'l-Hikme, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, İstanbul, 1970.
- EŞMELİ, İsmet, " Hıristiyanlık Tarihinde Kilise Ve 'Kilise' İçin Kullanılan Metaforlar", Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish Or Turkic Volume 9/5 Spring (ss. 953-966), Ankara, 2014. Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6978>
- ELİADE, Mircea, Die religionen und das Heilige, Salzburg, 1954.
- EL-HAMEVÎ, Yakub, Mu'cemu'l-Büldân, Cilt I, Beyrut, 1977.
- FREUD, Sigmund, Civilization and Its Discontent, London, 1972.
- İBN HALDUN, Mukaddime I, Çev. Z. K. Ugan, MEB, İstanbul, 1989.
- GÖKBERK, M. Ali, Kültür Meselesi, Bilgi Dergisi, (13), 1959.
- GÜL, Muammer, Ortaçağ Avrupa Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yay., İkinci Baskı, İstanbul, 2012.
- GÜVEN, Mustafa, "Bir Kültür Unsuru Olarak Din", Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1 (1), 2012, (933-949).
- KAPLAN, Kadri, Türk Kültürü ve Gençliğin Ulusal ve Çağdaş Eğitim ve Halkevleri. (7), 1973, (77-81).
- KORLAELÇİ, Murtaza, Din-Kültür İlişkisi, Felsefe Dünyası (VIII), 1993, (35-47).
- KRAMER, Samuel Noah, Tarih Sümer'de Başlar, Kabalcı, İstanbul, 1999.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

- NAKİBOĞLU, Aslıhan, "Uygarlıkların Gramerine Karşılaştırmalı İktisadi Perspektiften Bakış", Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, 9/4, Bahar, Ankara, 2014,(839-875). Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6951>
- NECEFOĞLU, Hacali-NECEFOĞLU, Azize, "Batman ve Yöresi Anıtlarında Kristalografik Motifler", Batman Universty Journal of Sciences , Volum 1, No. 1, 2012, (577-589).
- LAHBABİ, M. Aziz, Kapalıdan Açığa (Milli Kültürler ve İnsani Medeniyet), Çev B. Yediyıldız, TDV, Ankara, 1996.
- LENİHAN, John, Bilim İş Başında, Çev. B. Bıçakcı, TÜBİTAK, İstanbul, 2005.
- İBN MİSKEVEYH, Tehzibu'l-ahlak. Kahire, 1320.
- ÖZMENLİ, Mehmet, "Orta Çağ'da Bir Uygarlık Kenti Berde (Berza'a)", Zeitschrift für die Welt der Türken, Volum 6, No, 2, 2014, (157-176).
- RONAN, Colin A., Bilim Tarihi, Çev. Ekmeleddin İhsanoğlu-F. Günergun, TÜBİTAK, Ankara, 2005.
- SAFA, Peyami, Doğu-Batı Sentezi, İstanbul, 1978.
- TURAN, Osman, Oniki Hayvanlı Türk Takvimi, Ötüken Yay., İstanbul, 2009.
- TURHAN, Mümtaz, Garplışmanın Neresindeyiz?, İstanbul, 1980.
- TÜMER, G.- KÜÇÜK, A., Dinler Tarihi, Ocak, Ankara, 1997.
- ULUDAĞ, Süleyman "Din ve Medeniyet" Köprü Dergisi, Kış, S. 81, İstanbul, 2003.
- ÜLKEN, H. Ziya, Medeniyetimizin Değerler Sistemi, Türk Düşüncesi Mecmuası, 1, 1953.
- WHITE, Brian, A Five Minute to Inroduction to Budism, 1993, <http://www.budha.net>. 22.01.2014.
- YAVUZ, Hilmi, İslam'ın Zihin Tarihi, Der: Halit Yıldırım, İstanbul, 2010.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014*

